

87544

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI / 3

Dinler Tarihi Araştırmaları - III
(Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara)

2000. YILINDA HIRİSTİYANLIK
(DÜNÜ, BUGÜNÜ ve GELECEĞİ)

Ankara
2002

I. YÜZYILDA ANADOLU'DAKİ "GOD-FEARERS" GRUPLARI VE HİRİSTİYANLIĞIN YAYILMASI

Yrd.Doç.Dr. Kürşad DEMİRCİ*

Makalenin amacı I. Yüzyılın ortalarında Anadolu'da Hıristiyanlığın yayılması hakkında bir fikir vermektir. Bu sebeple, bir anlamda Anadolu'daki ilk misyoner olan Az. Pavlus'un içerisinde misyonerlik yaptığı özel bir grup irdelenmeye çalışılacaktır. Söz konusu grup batı dillerinde God-fearers adı ile bilinen "Tanrıdan korkanlar" (İbranice *Yero Yiho*) cemaatidir.

Bu cemaat Az. Pavlus'un Anadolu'da Hıristiyanlığı yayma teşebbüsünde bulunduğu dört ana gruptan bizce en önemli olanıdır. Az. Pavlus'un Anadolu misyonu temel olarak diaspora Yahudileri, Gentileler, Proselitler ve God-fearers arasında gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bunların içinde Az. Pavlus, özellikle God-fearers grupları arasında başarılı oldu. God-fearers grupları tam Yahudi olmamakla birlikte Yahudi tanrısına tapan, bazı Yahudi geleneklerini kabul eden, Yahudilerce Nuh oğulları statüsünde kabul edilen gentilelerdi.

Orta Anadolu'dan Ege'ye kadar çeşitli şehirlerde küçük cemaatler halinde bulunan bu grup arasında Hıristiyan misyonu oldukça başarılı idi. Pavlus'un Hıristiyanlığı Hellenleştirme çabalarına katkıda bulunanlar da yine bunlar oldu. Pavlus'un, Yahudiliğin elinden kopardığı bu gruplar, zamanla tamamen Hıristiyan cemaatlerinde asimile edildiler.

Bize göre, Arabistan'daki Hanifler de God-fearers türünden gruplardı. Çünkü onların Anadolu dışında da yaygın oldukları bilinmektedir.

Makalenin Muhtevası

'God-fearer'lar M.Ö. I. yüzyıldan itibaren en azından Anadolu'da ortaya çıkan, İtalya ve Yunanistan'daki varlıklarına dair birtakım ipuçları bulunan özel dinî bir cemaatin İngilizce literatürdeki adıdır. İbranice'de *Yero Yiho* (bazen *Yero Şamayim*) -'Tanrı'dan Korkanlar'- şeklinde adlandırılan bu grup Yeni Ahid'de Resullerin İşleri'nde geçer. Yahudi literatüründe çeşitli imalar mevcuttur. Anadolu'da yapılan arkeolojik araştırmalar bu grubun

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı

mevcudiyetini sergileyen yazıt ve mezar kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır. God-fearer problemi, bir yanıyla Hıristiyanlık, bir yanıyla Yahudilik, bir yanıyla da Anadolu'nun yerel inançlarının kesiştiği noktada bulunur.

'God-fearer'lar tam yahudi olmamakla birlikte bazı Yahudi inançlarını kabul eden Grek ve Roma kökenli gruplardan müteşekkildi. Anadolu'daki ilk Hıristiyanların faaliyetleri bu gruplar arasında oldukça başarılı durumdaydı. St. Paul'un bu topluluklar arasında misyon yaptığı bilinmektedir. Muhtemelen Anadolu'daki Hıristiyanlık bu gruplardan başlayarak yayılmıştır. Elinizdeki makalede bu grupların sosyal ve dinî özellikleri yanında Hıristiyanlık'la ilgileri irdelenmeye çalışılacaktır.

'God-fearer'ların Kimliği

Eski Ahid'de sıfat olarak kullanılan pasajlar hariç tutulursa özel bir grup olarak God-fearer'lara ait Biblical referanslar yalnızca Resullerin İşleri'nde bulunur. Buradaki 11 refansın beşinde (10/2, 22, 35; 13/16, 26) God-fearer'ları belirten terimin Grekçe karşılığı *phoboumenos*; diğerlerinde (13/43, 50; 16/14; 17/4; 17; 18/7) *sebomenos* ve türevleridir. Her iki terimin de -özellikle sebomenos- anlamı net değildir; fakat tek bir Tanrı'ya tapmayı ifade etmektedirler.

Bir bütün olarak bakıldığında Resullerin İşleri'ndeki bu kelimeler, tek Tanrı'ya tapan (herhalde Yehova veya onunla özdeşleştirilen lokal bir ilah) yahudi sempatizanı gentileleri ima etmektedir. Anadolu'daki yazıtlarda aynı grupları belirten kelime ise ne *phoboumenos*, ne de *sebomenos*'tur. Yazıtlarda kullanılan temel sözcük "Tanrı'dan korkanlar" manasında Grekçe *Teosebēs*'tir. Doğrusu, Anadolu'da bulunan çeşitli yazıtlarda kullanılan kelime ile Resullerin İşleri'nde geçen kelimelerin niçin aynı olmadığı hala bir problemdir. Bununla birlikte *Teosebēs* kelimesi (Yeni Ahid'de olmasa bile) Eski Ahid'de geçer; bu noktaya ilerde temas edilecektir.

God-fearer'ların yahudi sempatizanı özel bir dini cemaat olabileceği tezi oldukça yenilerde ileri sürülmüştür. 1960'lı yıllara kadar genellikle 'God-fearer'lar Yahudiliğe geçen gentileler ile aynı kabul edilirdi. Fakat çeşitli araştırmalar 'God-fearer'ların 'tam dönmüş' (*proselytes*) yahudi değil de, 'yahudi sempatizanı' olduğunu gösterdi. Bu 'yahudi sempatizanlı' aşağıda gösterileceği üzere birtakım yahudi inançlarını benimsemekle birlikte tamamen yahudi olmuş değillerdi.¹

1 A.T. Kraabel, 113.

1976 yılında Anadolu'da Afrodiasias'ta yapılan kazılarda M.S. III. yüzyıla ait bazı yazıtlarda bu grubun adına rastlanması böyle bir cemaatin varlığını kesinleştirdi.² Anadolu'da yapılan diğer pek çok araştırmada özellikle mezar yazıtlarında, bu grubun varlığına dair delillerin sayısı oldukça fazla olmuştur. Böylece M.S. I. yüzyıl ile M.S. III. yüzyıllar arasındaki süreçte Karadeniz'den İç Anadolu ve Ege'ye kadar olan bölgelerde 'God-fearer'lara ait kanıtlar elde edilmiştir.

'God-fearer'ların özellikleri

Genel bir tanımlama ile 'God-fearer'ların Yahudi Tanrısı'na tapan, ağır olmayan bazı Yahudi geleneklerini benimseyen ama yahudilerce tam bir yahudi kabul edilmeyen Yunan ve Roma kökenli gentileler olduğunu söyleyebiliriz. 'God-fearer'lar bir anlamda Yahudiliğin evrensel mesajının -en azından o dönemlerde- uzantısıdır. Biz Hellenistik dönemden itibaren Yahudilik'te ciddi bir misyon faaliyetinin olduğunu ve bazı gentilelerin Yahudi sempaticleri olarak birtakım gelenekleri yapmaya teşvik edildiklerini; bir müddet sonra da bu gentilelerin tamamen Yahudi olma hakkını elde ettiklerini biliyoruz.³ Bu noktadan bakıldığında 'God-fearer' gruplarının, Yahudiliğe geçişteki ara bir kategori olan bu inanç biçiminden kaynaklandığını söylemek mümkün görünüyor.

Her ne kadar biz arkeolojik belgelerden ve Resullerin İşleri'ndeki referanslardan 'God-fearer'ların inanç biçimlerini tam olarak çıkaramıyorsak da, Yahudi kaynaklarında 'God-fearer'lara biçilen temel inanç kalıplarının ne olduğunu bilmekteyiz. Buna göre 'God-fearer'lar, Nuh'un Yedi Kanunu statüsü ile doğrudan doğruya Yahudiliğin evrensel alanına alınmaktadır.⁴ Belirli Yahudi adaklarını vermekte veya Tapınağa gönüllü yardımda bulunmaktadırlar.⁵ Maimonides'e kadar uzanan bir inanç olarak manevi anlamda Hz. İbrahim'in çocukları olarak kabul edilmektedirler. Fakat sünnet gibi bazı uygulamalardan muaftılar.

2 H. Shanks, 35. Şüphesiz Kudüs Talmudu'ndaki bazı ifadeler, Juvenal'daki birkaç satır ve benzeri literatürde de 'God-fearer'lara ait referansları bulmak mümkündür. Bkz. H. Shanks, 36.

3 E. Bickerman, 324, 329.

4 H. Maccoby, 116, 117.

5 E. Bickerman, 324-346.

'God-fearer'ların Anadolu'daki durumları

Anadolu'daki 'God-fearer' gruplarının dağılımı ve yapısı herhalde bu coğrafyada yaşayan Yahudi kolonilerinin kaderine sıkı sıkıya bağlı olmuş olmalıdır. Frigya'daki Apamae şehrinde bulunan Yahudi kolonisinin tarihi esas alınrsa (M.Ö. 280 civarı), Anadolu'daki Yahudi coğrafyasının özellikle Hellenistik dönemdeki globalistik süreçte şekillendiğini söyleyebiliriz.

Aynı tarihlerde Sard, Milet, Acmonia gibi önemli Hellenistik şehirlerde güçlü Yahudi kolonilerinin olduğu bilinmektedir. Şüphesiz 'God-fearer'ların misyonerlik görevini bu kolonistler üstlenmişlerdir. Anadolu'daki 'God-fearer'lar Grekçe teosebes ('Tanrı'dan Korkanlar') terimi ile adlandırılmaktadır. Teosebes kelimesi Grekçe literatürde Herodot'tan beri "sofu/dindar" anlamında kullanılmış ve olumlu bir mana üstlenmiştir. İkinci anlamı, "Tanrı'dan korkanlar"dır. Yetmişler çevirisi yedi kere bu kelimeyi bazı İsraililer için kullanmıştır. Eyüp Kitabı'nda Eyüb'ün bizzat kendisi üç defa Teosebes diye adlandırılır. Josephus, *Antiquities*'de (12/284; 14/308; 20/195) kelimeye aynı anlamı verir. Yahudi literatüründe bu kelime, hem bizzat yahudiler için hem de olumlu anlamda sofu gentileler için kullanılmıştır. Ayrıca, Resullerin İşleri'nde (14/1) Grekçe Ellenion, "milletler" kelimesi de Teosebes'in eşi olarak kullanılır.

Teosebes gruplarına ait temel deliller mezar ve adak yazıtlarından gelmektedir. Bu yazıtların M.Ö. I. yüzyıldan M.S. III. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman dilimine yayıldığı göz önüne alınrsa, tüm 'God-fearer'ların Hıristiyanlığı kabul etmediği anlaşılabilir. Muhtemelen bazıları kendi inanç biçimlerini sürdürmeye devam etmiş, bununla birlikte büyük bir kısmı Hıristiyan olmuştur.

Anadolu'daki yazıtlarda teosebes kelimesi bazen bizzat yahudi olanlar için kullanılmış olsa da (Lidya'daki Deliler bölgesinde bulunan yazıt), çoğunlukla Sinagogla bir şekilde ilişkisi bulunan gentileler için kullanılmaktaydı. Yazıtlardaki 'God-fearer'lara ait ifadeler genel bir örnek olarak Sard sinagogunda bulunan adak formülasyonu verilebilir:

*'Adak adayan ben Aurelios Poliyippos, Teosebes, ahdimi yerine getirdim.'*⁶

6 Paul R. Trebilco, 158. Anadolu'daki 'God-fearer'lar için Trebilco'nun eseri oldukça önemlidir. Burada yazıtlara ait bol örnekler ve referanslar mevcuttur.

Erken Dönem Hıristiyanlığı'nda 'God-fearer'ların yeri

Bizim erken dönem Hıristiyanlık'ta 'God-fearer'ların yeri konusundaki temel bilgilerimiz şüphesiz Resullerin İşleri'ndeki referanslardan gelir. Resullerin İşleri kitabında 'God-fearer'ların bazı yerlerde 'ellenes' şeklinde adlandırıldığı görülmektedir. 14/1'de Paul ve Barnabas Konya'daki sinagogda vaaz ederken iki farklı cemaatin bulunduğu kaydedilmiştir: *Youdaion te kai Ellenion*. *Youdaion* Yahudilerin karşılığı olarak kullanılırken, *Ellenion* da 'God-fearer'ların yerine kullanılmışlardır. Luka burada sıradan gentileleri eton şeklinde adlandırarak 'God-fearer'lardan farkını vurgulamak istemiş olmalıdır. Öte yandan Luka, sonradan Yahudiliği seçen gentileler için de proselitöi kelimesini kullanır.⁷

Tarihte bilinen ilk Hıristiyan 'God-fearer' Cornelius'tur (10/1; 11/18 arası). Cornelius Romalı bir subaydır. Haklarında Cornelius kadar bilgi olmasa da bilinen diğer 'God-fearer'lar Titius Justus (18/7) ve Lydia'dır (16/14). Resullerin İşleri'nde geçen diğer 'God-fearer'lar şahsi olarak değil fakat cemaat olarak zikredilirler. Bunların önemli bir kısmı da Paul'un Anadolu misyonunda sahneye çıkar.

Paul Psidya Antakya'sındayken, Şabat esnasında sinagogda gentilelerle birlikte 'God-fearer'lara da seslenir (13/13-32). Konya'da Paul ve Barnabas'ı Yahudi ve 'inanın gentilelere' vaaz ederken görüyoruz (14/1). Burada 'inanın gentileler' lafzı muhtemelen 'God-fearer'lara işaret etmektedir. 'God-fearer' Lydia'nın da Anadolu'lu (Thyatira) olduğunu biliyoruz.

Resullerin İşleri'nde Paul'un Anadolu'daki 'God-fearer'larla olan ilişkisi yukarıdaki referanslarla sınırlı olsa da, gerek onun gerekse diğer elçilerin başka bölgelerde bu gruplarla kurdukları ilişkiler son derece sıkıydı. Çoğu imanlıların bu gruplardan gelmesi (17/4), ilk Hıristiyanlığın 'God-fearer'lar içinde önemli ölçüde revaç bulduğunu gösterir. Herhalde Anadolu'da kurlan ilişki de bu kadar yakındı.

Sonuç

Elinizdeki makale 'God-fearer'ların özel bir dini grup olduğu varsayımını esas alan görüşler üzerine temellenmiştir. Bununla birlikte bazı tarihçiler bu grupların organize cemaatlerden ziyade dönemin tek tanrıya inanın

7 Paul R. Trebilco, 150.

çeşitli kişilerini içerdiğini düşünmektedir. Bu haliyle teosebes kelimesi basitçe bir sıfat fonksiyonu görmektedir.

Şüphesiz bu nokta Resullerin İşleri'ndeki kısıtlı referanslardan yola çıkılarak yeterince netleştirilemez. Mamafih Anadolu'da bulunan yazıtlarda teosebes ibaresi ısrarlı bir şekilde belli bir doktrine inanan insanları içerecek şekilde kullanılır. Yahudi literatüründeki Yehova'ya prestij eden gentilelerin durumu, Resullerin İşleri'ndeki referanslar ve Anadolu'daki yazıtlar (tabii diğerleri de) birleştirildiğinde 'God-fearer'ların spesifik gruplar olduğuna dair şüphe ortadan kalkacaktır. Hellenistik senkretizmin bu dönemde böylesi inanç biçimleri oluşturmuş olması şaşırtıcı değildir.

Bize göre St. Paul Anadolu'da misyon faaliyetine başladığında özellikle iki grup arasında taraftar bulmuştu. Bunlardan biri Hellenist kültürü benimsemiş diaspora Yahudileri diğeri elinizdeki makaleye konu olan 'God-fearer'lar. St. Paul'un Hellenist Yahudiler arasında revaç bulması, onun 'kurtarıcı mesih' ve 'kurtuluş' kavramını vurgulamasından anlaşılabilir. Fakat unutulmaması gereken temel nokta, Paul'un Kudüsçülerce istenmeyişinin temel gerekçesinin 'sünnetsizlere' öğrettiği 'sünnetsizlik' mesajı olduğudur. Paul, başını ağrıatacak sünnetsizlik mesajını kimin ve ne için vurgulamış olmalıdır? Veya böyle bir riski kimin için almıştır? Bu noktada karşımıza çıkan grup şüphesiz 'God-fearer'lardır. Paul'un bu riski 'God-fearer' olmayan gentileler için almış olması düşünülemez; onlarla olan ilişkisi açıktır ve çoğu kez düşmanlığa dayalıdır. Kendileri için böylesine bir risk alması Paul'un 'God-fearer'ları fazlasıyla önemseddiğini gösterir. Çünkü onlar oldukça güçlüdüler. Güçlerine dair en iyi deliller Anadolu'da sıkça rastlanılan kitabelerden anlaşılabilir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında erken Hıristiyanlığın belki özellikle Anadolu'da 'God-fearer'lar içinden başlayarak yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Anadolu'da IV. y.y.'a kadar olan sürede gentilelerin hızla Hıristiyanlaşması -Hellenist Yahudilerin değil- herhalde 'God-fearer'lar arasında kazanılan başarının sonucudur. Eğer onlar kazanılamamış olsaydı Anadolu'da Hıristiyanlık muhtemelen Hellenist Yahudilerle sınırlı kalacaktı.

'God-fearer' konusunu ilginç kılan ikinci unsur daha spekülatif bir alandır. Eğer 'God-fearer' grupları gerçekten dönemin pek çok coğrafyasında örgütlenmişse, bu örgütlenmenin Arabistan ayağı sorgulandığında Hanifler akla gelmektedir. 'God-fearer'lar ile Hanifler birleştiren tek kurgu yal-

nızca Haniflerin bazı Yahudi geleneklerini kabul etmiş olması değildir. Fakat aynı zamanda Yeni Ahid'in Süryanice tercümesinde Resullerin İşleri'ndeki *teosebes* ifadesinin *hanputo* şeklinde tercüme edilmesidir. *Hanputo*, bilindiği gibi Hanif kelimesinin varyantıdır. Bu hoş benzerliklere rağmen iki grup arasında organik bir ilişkinin olduğuna dair hiçbirşey söylenemez. Bununla birlikte araştırmaya değer olduğunu düşünmemizin herhalde bir sakıncası yoktur.